

BELÂGAT KİTAPLARINDA ‘AKİS’ SANATININ TARİF VE TASNİFİ

Muhittin ELİAÇIK*

Özet

Belâgat kitapları edebî sanatların açıklandığı eserler olup; me’ânî, beyân, bedî’ bölümlerinden oluşmaktadırlar. Bu kitaplarda edebî sanatlar çoğunlukla bedî’ bölümünde açıklanmıştır. Belâgat kitaplarında edebî sanatlar tarif, tasnif ve miktarca farklı şekillerde yer almaktadır. Bu kitaplarda bir sanat değişik isimlerle geçebilir; bir kitapta geçerken diğerinde geçmeyebilir; farklı bölümlerde anlatılabilir; bazı sanatlar iki ayrı sanat olarak açıklanabilir. Akis sanatı da belâgat kitaplarının çoğunda geçen bir mana sanatıdır. Akis, bir cümle veya mısradaki kelime veya kelime gruplarının yer değiştirilmesiyle yapılan bir sanattır. Bu sanatta kelime veya kelime grupları tersine çevrilmektedir. Bu makalede, birçok kitapta yer almış olan bu sanat, belâgat kitaplarından mukayeseli biçimde ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Belâgat kitapları, bedî’, akis, tarif, tasnif.*

The Definition and Classification of the *Akis* in Rhetoric Books

Abstract

In the rhetoric books are described the literary arts. These books consists of three part as Me’ani, Beyan, Bedi and literary arts is discussed usually in Bedi part. In the rhetoric books the descriptions, classifications and number of literary arts is different. In this books an art may take different names, can take place in just a few books, can be covered in a different section, some arts can be described as two separate art. Akis is a meaning art included in many rhetoric books. Akis is an art made by replacing of the word or phrases in a sentence or verse. Word or phrase in this art is reversed. In this article, this art will be presented as comparative from the rhetoric books.

Key Words: *Rhetoric books, bedi, akis, definition, classification.*

---

* Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Giriş

Belâgat, “hâle mutabık söz söyleme” demek olup bir sözü muhataba en uygun ve güzel biçimde eritirmeyi ifade eder. Bülûğ masdarından gelen belâgat kelimesi, zamanla düzgün ve güzel söz söyleme konularını içeren bilim dalının adı olmuştur. Belâgat: “Lisanın fesahatine uymak şartıyla bir manayı, sözlerini hâlin gereğine mutabık kılarak çeşitli yollarla söylemek ve kelimelerin ve parçaların uyumunu sağlayarak ifadeyi kulak ve kalbe hoş gelecek şekilde birleştirme kaideleridir.” (M.Rıfat, 1308:11). Ya da: “Konuşmanın açıklıkla birlikte tekellüf, tasannu, muğlaklık ve tevilden uzak olarak hâlin gereğine uygun olmasıdır.” (A.Süreyya, 1303:69). Belâgat ilmi me’ânî, beyân, bedî’ olarak üç bölümden oluşur ve *muhasinât-ı lafziyye ve maneviyye* denilen söz ve mana sanatları bedî’ bölümünde açıklanır. Belâgat ilmi İslâm dünyasında M. 9-12. yüzyıllarda zirve dönemini yaşayıp daha sonra bir duraklama dönemine girilmiş ve büyük ölçüde Siracüddin Sekkâkî’nin (ö.1228) *Miftahu’l-Ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümüne yazılan telhis, şerh ve haşiyeler ortaya çıkmıştır. Siracüddin Sekkâkî’nin Arapça *Miftahu’l-Ulûm*’u belâgat kitaplarının baş kaynağı olup *bu kitapta söz ve mana sanatları bedî’ bölümünde açıklanmıştır*. Daha sonra Hatib el-Kazvîni (ö.1339) bu kitaba *Telhîsü’l-Miftâh* adlı özeti yazmış ve bu eser asıl kaynağı da gölgede bırakmıştır. *Telhîsü’l-Miftâh* da birçok şerh ve haşiyeye ile açıklanmış, bunların da en önemlisi Sadeddin Teftazânî (ö.1390)’nin *el-Mutavvel*’i olmuştur. Osmanlı belâgat kitapları medrese ve medrese dışı olarak iki kolda hazırlanmış, medrese çizgisindeki eserler *Miftâhu’l-Ulûm* ve şerhlerine, medrese dışı eserleri ise daha ziyade Reşidüddin Vatvat’ın (ö.1177) *Hadâiku’s-sihr fî-dekaiki’s-şi’r* adlı eserine dayanmıştır. Tanzimat döneminde ise Süleyman Paşa’nın *Mebâni’l-inşâ’ı* ile birlikte Batı retorik konuları Türk edebiyatına girip, bunun sonucunda hem klasik belâgat anlayışı izlenmiş, hem de Batı retorik konuları eski anlayışla birlikte ele alınmıştır. Bu iki anlayış Ahmed Cevdet Paşa’nın *Belâgat-i Osmaniyye*’si ile Recaizâde’nin *Ta’lîm-i Edebiyat*’ında görülebilir (Saraç 2004:131-136). *Muhasinât-ı lafziyye ve ma’neviyye* belâgat kitaplarında genellikle şahsi bir tasnifle verilmiş; mecâzât, isti’âre, teşbih gibi “beyan” konuları hemen her kitapta yer alırken *mecâz-ı mürsel* gibi temel bir konu Sürûrî’nin *Bahru’l-Maârif*’i, Müstakimzâde Sadeddin’in *Istîlâhât-ı Şi’riyye*’si ve Muallim Naci’nin *Istîlâhât-ı Edebiyye*’sinde yer almamıştır (Saraç, 2004: 136). Mürâ’ât-ı nazîr, tevcîh, tezâd, i’nât gibi sanatlar ise başka isimler altında tarif ve tasnif

edilmiştir. Akis sanatı ise Sekkâkî'nin *Miftâh*'ında yer almayıp, Kazvinî'nin *Telhîs*'inden itibaren kitaplarda yer almıştır.

Akis

Aks ü tard, tard u aks, aks ü tebdîl gibi adlarla da anılan *akis* sanatı, bir mısra veya cümlede kelime ya da kelime gruplarının yerleri değiştirilerek öncekinin sona, sonrakinin başa getirilmesiyle, ikinci bir mısra veya cümle yapma sanatıdır. Mesela, *kibârın kelâmı, kelâmın kibarıdır* ya da *kelâmın kibarı kibârın kelâmıdır* ifadesi böyledir (Yetiş, 1989:265). Akis sanatı, belagat kitaplarında bedî' kısmında mana sanatları arasında açıklanmıştır. Akis sanatının yapılış şekilleri üzerinde ayrıntılı biçimde durulmuş ve değişikliğin tam ve eksik olmasına göre *aks-i tâm* ve *aks-i nâkıs* diye ikiye ayrılmıştır. Mesela: *Dîdem ruhunu gözler gözler ruhunu dîdem - Kiblem olalı kaşın kaşın olalı kiblem aks-i tâm için; Gelse dergâhına ikram görürler küremâ- Küremâ dergehine gelse görürler ikram*” aks-i nâkıs için örnektir (Yetiş, 1989:265). Bu sanata *tard u aks* da denilmiştir. Tanzimat sonrasında Batı retoriği etkisindeki yazarlar bu sanata genellikle ihtiyatlı yaklaşmışlar ve ilk ifâde ile akisli ifâdenin arasında hüküm ve manaca mutlaka önemli bir fark bulunmasının şart olduğunu, bu fark ne kadar bariz olursa akis ile elde edilen tesirin de o kadar çok olacağını, fark ortaya çıkmazsa bu sözün adı bir söz oyuncağından ibaret kalacağını söylemişlerdir.

Belâgat kitaplarında Akis sanatı

Genellikle Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'una dayanmış olan Osmanlı belâgat kitaplarında akis sanatının çoğunlukla yer aldığı görülmektedir. Bilindiği üzere *Miftâh*'ın en önemli şerh ve özeti Kazvinî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ı, bunu takiben de Teftazânî'nin *el-Mutavvel*'i ve Cürcânî'nin *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'i olmuştur. Reşidüddin-i Vatvat'ın *Hadâiku's-sihr fi-dekâiki's-ş-şi'r*'i de diğer yandan önemli bir kaynaktır. *Akis*, belâgat kitaplarının çoğunda yer alıp kısaca açıklanmış bir sanattır. Kitapların çoğunda *aks* başlığı altında açıklanmış, sadece *Istılâhât-ı Edebiyye*'de *tard u aks* olarak açıklanmıştır. İlk belâgat kitaplarından *Miftâh*'ta geçerse de onun şerh ve özeti olan *Telhîsü'l-Miftâh*'ta yer almıştır. Akis sanatının geçtiği incelediğimiz on üç kitap: Kazvinî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*, Mustafa Sürûrî'nin *Bahru'l-Ma'ârif*, Ahmed Hamdî'nin *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*, Saîd Paşa'nın *Mizânü'l-Edeb*, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniyye*, İbnülkâmil Mehmed Abdurrahman'ın *Belâgat-i*

Osmâniyye, Abdurrahman Süreyya'nın *Mizânu'l-Belâga*, Mehmed Rif'at'ın *Mecâmîü'l-Edeb*, Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyyât*, **Ruscuklu M.Hayri'nin *Belâgat***, Ahmed Reşîd'in *Nazariyyât-ı Edebiyye*, Muallim Naci'nin *Istîlâhât-ı Edebiyye* ve Tahirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügatı* adlı eserleridir. Bu eserlerde *akis* sanatının tarif ve tasnifi aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Hatîb el-Kazvinî (ö.1338), *Telhîsü'l-Miftâh*'ta: “**Kelâmda bir parçanın öne alınıp, sonra sona bırakılmasıdır. Çeşitli yönler üzere olup, bir cümlemin iki tarafından birisiyle buna bağlanan bir şey arasında gerçekleşir.**” demiştir.

2. Mustafa Sürûî (ö.1562), *Bahru'l-Ma'ârif* te: “**Aks, söylenen mısraın ya hepsinin veya bir kısmının döndürülmesidir.**” demiştir.

3. Ahmed Hamdî (ö.1890), *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*'de: “**Mana sanatlarından olan akis sanatı, kelâmda bir parçayı diğer parça üzerine geçirerek, daha sonra da bu parçayı öne geçirip öbür parçayı sona bırakmaktır.**” diyerek *Telhîs*'in tarifinin bir kısmını tercüme etmiştir.

4. Said Paşa (ö.1890), *Mizânu'l-Edeb*'de: “**Akis sanatı, kelâmda bir parçayı diğer parça üzerine getirdikten sonra tehir edilmiş parçayı önceleyip diğerini tehir etmektir. Bu sanatta çeşitli yönler olup, ya bir cümlemin iki tarafından birisiyle buna bağlı bir şey arasında olur; ya iki cümlede olan iki fiilin öğeleri arasında olur; ya da iki cümlemin iki tarafındaki iki lafız arasında olur.**” diyerek *Telhîs*'in tarifini açıklamıştır.

5. Ruscuklu Mehmed Hayri, *Belâgat* (bs.1890)'ta, “**Akis, kelâmın bir parçasını diğer parçası üzerine getirmektir.**” diyerek *Telhîs*'in tarifinin baş kısmını aynen tercüme etmiştir.

6. Ahmed Cevdet Paşa (ö.1895), *Belâgat-i Osmâniyye*'de: **Aks, kelâmın bir parçası diğer parçası üzerine getirildikten sonra tam tersi olarak söylemektir.**” diyerek *Telhîs*'in tarifinden alıntı yapmış, örnek olarak da yine *Telhîs*'teki: ‘*âdâtu's-sâdât sâdâtu'l-âdât*’ örneğini vermiştir.

7. İbnü'l-Kâmil Mehmed Abdurrahman, ***Belâgat-i Osmâniyye* (bs.1891)'de:** “**Aks, kelâmın bir veya bazı parçaları diğer parça veya parçaları üzerine getirildikten sonra bir kerede tehir edilmesidir.**” diyerek ‘*sâdâtu'l-âdât 'âdâtu's-sâdât*’ ve ‘*kelâmın kibârî kibârın kelâmıdır*” örneklerini vermiştir.

8. Mirdûhîzâde Abdurrahman Süreyya, (ö.1904), *Mizânu'l-Belâga*'da açıklamalı ve örnekli uzun bir tarif yapıp: “**Akis, nükte gereği özneyi yüklem, yüklemi özne, veya tamlananı tamlayan, tamlayanı tamlanan yapmak, yahut fiil öğelerinden birini diğerinin yerine geçirmektir. Birinci misal: kelâmu'l-mülûk**

mülûku’l-kelâm gibi. İkinci misal: ‘Her yokuşun bir inişi, her inişin bir yokuşu vardır’ Üçüncü misal: ‘Hak ta’âlâ hazretleri yed-i meşiyet-i ezeliyyesiyle ölüyü diriden diriye ölüden halk ve icâd buyurur’ gibi. İşte akis bundan ibaret olup yoksa her iki çapraşık sözün bir yere toplanmasına akis denilemez.” demiştir.

9. Mehmed Rif’at (ö.1907), *Mecâmîü’l-Edeb’de akis sanatını tebdîl ve tedvîr başlığı altında vererek: “Kelâmda bir parçanın diğeri üzerine getirilip her iki suretin söylenmesine ‘aks u tebdîl; kelimelerin yer değiştirmeleriyle yine aynı mananın ortaya çıkmasına da tedvîr denir; aks u tebdîlde bir de cinas bulunursa pek hoş olur. ‘Her kemâlin bir zevâli her zevâlin bir kemâli’ var darb-ı meseli adi aks u tebdîle misaldir” demiş ve tedvîr adlı bir türü de açıklamıştır.*

10. Recâizâde Mahmud Ekrem (ö.1914) *Ta’lîm-i Edebiyat’ta yine yorum içeren bir tarif yapıp: “Aks denilen sanat her ne kadar bazen etkili olursa da bir söz oyuncağına çok kolay dönüşeceği için kullanımında ihtiyatlı olunmalıdır. Aksin uygulanması ise, isminden de anlaşılacağı üzere kelimeleri takdim ve tehir etmekten ve eğer tabir caizse, kelâmı kısmen veya tamamen altüst etmekten ibarettir. Mesela, ‘kibârın kelâmı’ sözünü bu şekild aks edersek ‘kelâmın kibârı’ sureti hasıl olup bunların ikisi birlikte söylendiği, yani ‘kibârın kelâmı kelâmın kibârıdır’ denildiği takdirde akis sanatına uygun ve manalı bir söz olmuş olur. Aks sanatı latifeli mevzular içinde parlak düşerse de ciddi üslup ve sözlerde çok kullanılması caiz değildir” demiştir.*

11. Ahmed Reşîd (ö.1956) *Nazariyyât-ı Edebiyye’de yine Recaizâde’yi izleyerek: “Aks, bir cümlede bulunan iki kelime veya terkibi, aynı veya diğeri bir cümlede takdim ve tehir etmektir. İlk ifade ile akisli ifadenin arasında hüküm ve manaca önemli bir fark bulunması şarttır. Bu fark ne kadar açık olursa aks ile elde edilen tesir o kadar çok olur. Fark hasıl olmazsa söz adi bir söz oyuncağından ibaret kalır ki hiçbir hüküm ve kuvveti olamaz. Bu şarta uygun olan aks, zihinde söz üzerine kurulu ve yapma bir tezat tesiri hasıl ederek mananın şiddet ve kuvvetini artırır.” demiştir.*

12. Muallim Naci (ö.1893), *Istîlâhât-ı Edebiyye’de akis sanatını tard u aks başlığı altında şöyle açıklamıştır: “Bir mısraın iki tarafından biri takdim veya tehir edilince başka bir mısra hasıl olacak surette söyleyip bunlardan bir beyit teşkil etmektir. İki taraftan biri düzenli takdim ve tehir edilerek meydana getirilirse tard u aks-ı tâmm; takdim ve tehir düzensiz şekilde yapılırsa tard u aks-ı nâkıs olur.” demiştir.*

13. Tahirü'l-Mevlevî (ö.1951), *Edebiyat Lügati'nde*:“Aks, bir cümlelerin veya bir mısraın altını üstüne getirmekle başka bir cümle veya mısra yapmaktır. ‘Her düzün bir yokuşu her yokuşun bir düzü var’ mısraı gibi. Aks-i tâmm ve aks-i nâkis olarak ikiye ayrılıp, alt üst amelîyesi tamamiyle yapılmışsa tâmm, arasına kelime karıştırılmış veya bazı kelime çıkarılmışsa nâkis denir.” demiştir.

Belli başlı 13 belâgat kitabında akis sanatının tarif ve tasnifi:

Hatîb el-Kazvîni, Telhîsü'l-Miftâh	‘Aks: Kelâmda bir cüz’ün takdîm ve sonra tehir edilmesidir çeşitli yönler üzere olup, bir cümlelerin iki tarafından birisiyle buna muzâf olan bir şey arasında vâki’ olur: ‘Adetlerin efendisi efendilerin adetidir’ gibi. (Ve minhu’l-‘aks. Ve hüve en-yukaddeme cüz’i fi’l-kelâmi sümme yu’ahhara ve yaka’a ‘alâ-vucûhi ve minhâ en-yaka’a beyne ehade tarafey cümlete ve mâ uzîfe ileyh. Nahvi: ‘âdâtu’s-sâdâti sâdâtu’l-âdâti (vrk. 43b)
Mustafa Sürûri, Bahru’l-Ma’ârif	‘Aks oldur ki zikr olunan mısra’ı yâ cemî’ini yâ ba’zını döndüreler. Misâl: Seferî kerdem vaktî be-hirâ- Be-hirâ vaktî kerdem seferî (vrk.2b)
Ahmed Hamdî, Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî	Muhassinât-ı ma’neviyyeden biri de san’at-ı ‘akstdir. ‘Aks, kelâmda bir cüz’ olup anı cüz’-i âhar üzerine takdîm ederek ba’dehu bu cüz’i takdîm ve öbür cüz’i te’hîr eylemekdir. Misâl: ‘Kibârın kelâmı kelâmın kibârıdır’ (s.101)
Sa’id Paşa, Mîzânü’l-Edeb	San’at-ı ‘Aks: Şu bedî’a kelâmda bir cüz’i diger cüz üzerine takdîmden sonra te’hîr edilmiş olan cüz’i takdîm ve digerini te’hîr etmektedir. San’at-ı mezkûrede vücûh-ı adîde cereyân eder. Evvelâ bir cümlelerin ehad-ı tarafeyninden birisiyle buna muzâf olan bir şey’ beyninde vâki’ olur. Sâniyen, iki cümlede olan iki fi’lin müteallikleri beyninde olur. ‘Geh bülendi pest ider, gâhî ider pesti bülend-Muktezâ-yı gerdiş-i dölâb-ı âlem böyledir’ gibi. Sâlisen, iki cümlelerin iki tarafındaki iki lafz beyninde vâki’ olur. ‘Semârın tohmdandır neş’eti tohmun semerdendir’ gibi (s.351)

Belâgat Kitaplarında ‘Akis’ Sanatının Tarif ve Tasnifi

<p>Ruscuklu M.Hayri, Belâgat</p>	<p>‘Aks: Kelâmın bir cüz’ini diger cüz’i üzerine takdîm etmektedir. ‘Kavmin seyyidi anların hâdimidir, kavmin hâdimi anların seyyididir’ gibi (s.72)</p>
<p>Ahmed Cevdet Paşa, Belâgat-i Osmâniyye</p>	<p>‘Aks: Kelâmın bir cüz’i diger cüz’ün üzerine takdîm olunduktan sonra ber-aks olarak îrâd olunmaktadır (‘âdâtu’s-sâdât sâdâtu’l-âdât) gibi (s.159)</p>
<p>İbnülkâmil M. Abdurrahman, Belâgat-i Osmâniye</p>	<p>‘Aks: Kelâmın bir cüz’i, yahud ba’zı eczâsı diger cüz’i veya eczâsı üzerine takdîm olunduktan sonra bir kerede te’hîr edilmektedir. Sâdâtu’l-âdât, ‘âdâtu’s-sâdât; ‘kelâmın kibârı, kibârın kelâmıdır’ cümlelerindeki aksler gibi.(s.63)</p>
<p>A.Süreyya, Mîzânu’l-Belâga</p>	<p>‘Aks: Li-nüktetin mevzû’i mahmûl, mahmûli mevzû’, yâ muzâfî muzâfun-ileyh, muzâfun-ileyhi muzâf yapmak, yahud müteallikât-ı fi’lden birini digerinin yerine geçirmekdir. Birinci misâl: kelâmu’l-mülûk mülûku’l-kelâm gibi. Kesret-i isti’mâlden beyne’l-üdebâ hemân Türkçeleşmiş sayılan bu iki fikranın mevzû’ ve mahmûlleri arasında şiddet-i irtibât o dereceye varmış ki vaz’ları değışilse bile yine asl ma’nâya hâlel gelmez. İkinci misâl: ‘Her yokuşun bir inişi, her inişin bir yokuşu vardır’ Bunda nükte dahi muzâf ile muzâfun-ileyh arasında bi-hasebi’z-zât lâzimiyyet ve melzûmiyyetin vücûdunu ifhâmıdır. Üçüncü misâl: Hak ta’âlâ hazretleri yed-i meşîyyet-i ezeliyyesiyle ölüyü diriden diriye ölüden halk ve îcâd buyurur’ gibi. Bundan nükte zât-ı vâcibü’l-vücûdun kemâl-i kudretini ifhâm etmektedir. İşte ‘aks bundan ibâret olup yoksa her iki çapraşık sözün bir yere ictimâ’ına ‘aks denemez. (s.362)</p>
<p>Mehmed Rif’at, Mecâmiü’l-Edeb</p>	<p>‘Aks ve tebdîl ve tedvîr: Kelâmda bir cüz’ün âhar üzerine takdîmi ve her iki sûretin îrâdı husûsına ‘aks u tebdîl’ ve kelimelerin tebdîl-i mahal etmeleriyle yine aynı ma’nânın zuhûrına ‘tedvîr’ denir ve aks u tebdîlde bir de cinâs bulunursa pek latîf olur. Her kemâlin bir zevâli her zevâlin bir kemâli var darb-ı meseli adi aks u tebdîle misâldir. (s.324)</p>

<p>Recâizâde Mahmud Ekrem, Ta'lim-i Edebiyat</p>	<p>'Aks denilen san'at egerçi ba'zen müessir olursa mel'abe-i lafziyyeye pek kolay munkalib olacağı için isti'mâlinde ihtiyât etmek lâzımdır. Aksin sûret-i icrâsı ise –isminden dahi anlaşılacağı üzere-kelimeleri takdîm u te'hîr etmekden ve –eger ta'bir câ'iz ise- kelâmı kısmen veya tamâmen zîr ü zeber eylemekden ibâretidir. Meselâ 'kibârın kelâmı' sözünü o vechle aks edersek 'kelâmın kibârı' sûreti hâsıl olarak bunların ikisi birlikde îrâd olunduğu ya'nî 'kibârın kelâmı kelâmın kibârıdır' dendiği hâlde san'at-ı akse muvâfık ve ma'nidâr bir söz olmuş olur. Aks san'atı lâğ ve latîfeli mevzû'lar içinde parlak düşerse de esâlib ve makâlât-ı ciddiyede kesret-i isti'mâli câ'iz degildir. (s.318)</p>
<p>Ahmed Reşîd, Nazariyyât-ı Edebiyye</p>	<p>'Aks: Bir cümlede bulunan iki kelime veya terkibi, aynı veyahud diger bir cümlede, takdîm ü te'hîr etmege derler. İfâde-i evveliyeye ile ifâde-i ma'kûsenin aralarında hükm ve ma'nâca behemehâl ehemmiyetli bir fark bulunmak meşrûtdur. Bu fark ne kadar bâriz olur ise 'aks ile istihsâl olunan te'sîr o kadar ziyâde olur. Fark hâsıl olmazsa söz 'âdî bir mel'abe-i lafziyyeden ibâret kalır ki hiçbir hükm ü kuvveti olamaz. Bu şarta muvâfık olan 'aks, zihnde lafz üzerine mübtenî ve ca'lî bir tezâdd te'sîri hâsıl ederek ma'nânın şiddet ü kuvvetini artırır. (s.287)</p>
<p>Muallim Naci, Istulâhât-ı Edebiyye</p>	<p>Tard u aks: Bir mısra'ı iki şatırından biri takdîm veya te'hîr edilince mısra'-ı diger hâsıl olacak sûretde söyleyip bunlardan bir beyt teşkîl etmektir. İki şatırdan biri muntazamen takdîm ü te'hîr sûretiyle meydâna getirilirse tard u aks-ı tâmm; 'Gelse dergâhına ikrâm görürler küremâ-Küremâ dergehine gelse görürler ikrâm' beytinde olduğu gibi, takdîm ü te'hîr gayr-i muntazam sûretde icrâ edilirse tard u aks-ı nâkıs olur. (s.208-209)</p>
<p>Tahirü'l-Mevlevî: Edebiyat Lügati</p>	<p>'Aks: Bir cümlelerin yahut bir mısraın altını üstüne getirmekle başka bir cümle veya mısra yapmaktır. Pertev Paşa'nın 'Her düzün bir yokuşu her yokuşun bir düzü var' mısraı gibi. Aks-i tâm ve aks-i nâkıs olmak üzere ikiye ayrılırlar. Alt, üst ameliyesi tamamiyle yapılmışsa o akse</p>

Belâgat Kitaplarında ‘Akis’ Sanatının Tarif ve Tasnifi

	<i>tâm, arasına kelime karıştırılmış yahut bazı kelime çıkarılmışsa nâkıs derler. Ziya Paşa’nın: ‘Gelse dergâhına ikrâm görürler küremâ-Küremâ dergehine gelse görürler ikrâm’ beyti nâkıs akse misâldir. (s.5)</i>
--	---

Kitaplarda ‘akis’in mukayeseli tarif ve tasnifi:

Eser	Tarif	Tasnif, açıklama, örnekler
Kazvinî: <i>Telhîsü’l- Miftâh</i>	<i>Akis, kelâmda bir parçanın öne alınıp, sonra sona bırakılmasıdır.</i>	<i>Çeşitli yönler üzere olur.</i> <i>‘Âdâtu’s-sâdât sâdâtu’l-‘âdât</i>
M.Sürûrî: <i>Bahru’l- Ma’ârif</i>	<i>Akis, söylenen mısraın ya hepsinin veya bir kısmının döndürülmesidir</i>	<i>Seferî kerdem vakti be-hirâ- Be-hirâ vakti kerdem seferî</i>
A.Hamdî: <i>Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî</i>	<i>Akis sanatı, kelâmda bir parçayı diğer parça üzerine geçirerek, daha sonra da bu parçayı öne geçirip öbür parçayı sona bırakmaktır.</i>	<i>Mana sanatlarındandır. Kibârın kelâmı kelâmın kibârıdır</i>
Sa’îd Paşa, <i>Mîzânü’l- Edeb</i>	<i>Akis sanatı, kelâmda bir parçayı diğer parça üzerine getirdikten sonra tehir edilmiş parçayı önceleyip diğerini tehir etmektir.</i>	<i>Çeşitli yönleri olup, ya bir cümlenin iki tarafından birisiyle buna bağlı bir şey arasında; ya iki cümlede olan iki fiilin öğeleri arasında; ya da iki cümlenin iki tarafındaki iki lafz arasında olur.</i>
Ruscuklu M.Hayri: Belâgat	<i>Akis, kelâmın bir parçasını diğer parçası üzerine getirmektir.</i>	<i>Kavmin seyyidi anların hâdimidir, kavmin hâdimi</i>

		<i>anların seyididir</i>
A.Cevdet Paşa: Belâgat-i Osmâniyye	<i>Akis, kelâmın bir parçası diğer parçası üzerine getirildikten sonra tam tersi olarak söylemektir.</i>	<i>'Âdâtu's-sâdât sâdâtu'l-âdât</i>
İ.Kâmil M. Abdurrahman: Belâgat-i Osmâniyye	<i>Akis, kelâmın bir veya bazı parçaları diğer parça veya parçaları üzerine getirildikten sonra bir kerede tehir edilmesidir.</i>	<i>Sâdâtu'l-âdât 'âdâtu's-sâdât Kelâmın kibârı kibârın kelâmıdır</i>
A.Süreyya: <i>Mizânu'l-Belâga</i>	<i>Akis, nükte gereği özneyi yüklem, yüklemi özne, veya tamlananı tamlayan, tamlayanı tamlanan yapmak, yahut fiil öğelerinden birini diğerinin yerine geçirmektir.</i>	<i>1.Kelâmu'l-mülûk mülûku'l-kelâm 2.Her yokuşun bir inişi, her inişin bir yokuşu vardır 3. Hak ta'âlâ hazretleri yed-i meşiyet-i ezeliyesiyle ölüyü diriden diriyi ölüden halk ve îcâd buyurur. Akis, iki çapraşık sözü toplamak demek değildir</i>
Mehmed Rif'at, <i>Mecâmiü'l-Edeb</i>	<i>Kelâmda bir parçanın diğeri üzerine getirilip her iki suretin söylenmesine 'aks u tebdil; kelimelerin yer değiştirmeleriyle yine aynı mananın ortaya çıkmasına da tedvîr denir;</i>	<i>Akis, tebdil, tedvîr başlığı altında verilmiştir. Her kemâlin bir zevâli her zevâlin bir kemâli var adı aks u tebdildir.</i>
Recâizâde: Ta'lîm-i Edebiyat	<i>Akis, kelimeleri takdim ve tehir etmekten ve kelâmı kısmen veya tamamen altüst etmekten ibarettir.</i>	<i>Aks,bir söz oyuncağına çok kolay dönüşeceği için kullanımında ihtiyatlı</i>

Belâgat Kitaplarında ‘Akis’ Sanatının Tarif ve Tasnifi

		<i>olunmalıdır. ‘Kibârın kelâmı kelâmın kibârıdır’ akis sanatına uygun ve manalı bir sözdür. Akis, ciddi sözlerde çok kullanılmamalıdır.</i>
Ahmed Reşid: <i>Nazariyyât-ı Edebiyye</i>	<i>Akis, bir cümlede bulunan iki kelime veya terkibi, aynı veya diğer bir cümlede takdim ve tehir etmektir.</i>	<i>İlk ifade ile akisli ifade arasında hüküm ve manaca önemli bir fark bulunmalıdır. Bu fark ne kadar açık olursa aksin tesiri o kadar çok olur. Fark hasıl olmazsa söz adi bir söz oluncağı olur.</i>
Muallim Naci, <i>Istulâhât-ı Edebiyye</i>	<i>Tard u aks, bir mısraın iki tarafından biri takdim veya tehir edilince başka bir mısra hasıl olacak surette söyleyip bunlardan bir beyit teşkil etmektir.</i>	<i>Akis sanatı tard u aks başlığı altında açıklanmış. İki taraftan biri düzenli takdim ve tehir edilerek meydana getirilirse tard u aks-ı tâmm; takdim ve tehir düzensiz yapılırsa tard u aks-ı nâkıs olur.</i>
Tahirü'l-Mevlevî: <i>Edebiyat Lügati</i>	<i>Aks, bir cümlelerin veya bir mısraın altını üstüne getirmekle başka bir cümle veya mısra yapmaktır.</i>	<i>Her düzün bir yokuşu her yokuşun bir düzü var. Aks-i tâmm ve aks-i nâkıs olarak ikiye ayrılır.</i>

		<i>Alt üst ameliyesi tam yapılırsa tâmm, arasına kelime karıştırılır veya kelime çıkarılırsa nâkıs denir</i>
--	--	--

Sonuç

Bir mana sanatı olan akis, belâgat kitaplarının çoğunda yer almış bir sanattır. Her ne kadar Sekkâkî bu sanata yer vermemişse de onun eserine şerh ve özet yazan Kazvinî ve Teftazânî bu sanatı ayrıntılı biçimde açıklamışlar, bu da belâgat kitaplarının çoğuna aksedip, tarif ve tasnifler de genellikle bu eserlere, özellikle de Kazvinî'nin *Telhis*'ine dayanmıştır. Kitaplarda çoğunlukla 'aks' başlığı altında açıklanan bu sanat kitapların birinde *tard u aks*, birinde de *aks u tebdîl* adı ile yer almıştır. İncelediğimiz on üç belâgat kitabının büyük kısmında bu sanat, *kelâmın bir parçası diğer parçası üzerine getirildikten sonra tam tersi olarak söylemektir* şeklinde açıklanmıştır. Akis, bir kelâmda takdim tehir yapmak, yani kelâmın iki parçasından birini öne alıp diğerini sona bırakmaktır. Bu yolla, zıt şeyler karşılıklı yer değiştirilerek bir hususun daha iyi anlaşılması sağlanmaktadır. 'Her inişin bir çıkışı, her çıkışın bir inişi vardır' sözü buna örnek gösterilebilir. Bu sanat mukâbele, müzâvece sanatları ile de ilişkili görünmekle birlikte mahiyetçe farklıdır. Dolayısıyla belâgat kitaplarının tek tek incelenerek böyle sanatların analitik biçimde ortaya konulması, birbirine benzeyen sanatların ayrıntılı ve daha doğru bir biçimde anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu makale böyle bir amaca hizmet etmek için hazırlanmıştır.

KAYNAKLAR

- ABDURRAHMAN SÜREYYA (1303). *Mizânü'l-Belâga*, İstanbul.
AHMED CEVDET PAŞA (1307). *Belâgat-i Osmâniyye*, 3.baskı, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
AHMED HAMDÎ (1293). *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*, İstanbul:Matbaa-i Âmire.
AHMED REŞİD (1328). *Nazariyyât-ı Edebiyye*, İstanbul.
İBNÜ'L-KÂMİL Mehmed Abdurrahman (1309), (*Tertîb-i cedîd*) *Belâgat-i Osmâniyye*, İstanbul: Kaspar

Belâgat Kitaplarında ‘Akis’ Sanatının Tarif ve Tasnifi

Matbaası.

KAZVİNÎ, Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed, *Telhîsü'l-Miftâh*, İBB Atatürk Kitaplığı, K.1241.

MEHMED RÎF'AT (1308). *Mecâmiü'l-Edeb (3 cilt)*. İstanbul.

MUALLİM Naci. (1307). *İstulâhât-ı Edebiyye*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ (1305). *el-Okyânüsü'l-Basît fi-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, İstanbul.

RECÂİZÂDE M. E. (1299). *Ta'lîm-i Edebiyyât*. İstanbul: Mihran Matbaası.

RUSCUKLU MEHMED HAYRÎ (1308), *Belâgat*, İzmir.

SADÜDDİN TEFTÂZÂNÎ, *el-Mutavvel*, İstanbul Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, nr. K-424.

SAİD PAŞA (1305). *Mizânü'l-Edeb*, İstanbul.

SARAÇ, M. A. Y. (2004). Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları. *Journal of Turkish Studies*.Harvard

University. C. XXVII, s. 311-344

SARAÇ, M. A. Y. (2004). Edebî Sanat Terimlerinin Türkçe Karşılıkları Üzerine. *TDED*, C. 32. s. 131-147.

SİRACÜDDİN SEKKÂKÎ (1987). *Miftâhu'l-Ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

SÜRÛRÎ, MUSTAFA, *Bahru'l-Ma'ârif*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., 19 Hk 2114.

TAHİRÛ'L-MEVLEVÎ (1936). *Edebiyat Lügati*, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul.

YETİŞ, Kazım (1989), *Aks*, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.2, s.265